

Edebiýat daragtynyň şahalary

Category: Edebiýaty öwreniş, Goşgular, Kitapcy, Oýlanmalar, Sözler
написано kitapcy | 23 января, 2025

Edebiýat daragtynyň şahalary «EDEBIÝAT DARAGTYNYŇ ŞAHALARY»
KITABYNDAN

(Gysgaldyldy)

Haýsydyr bir ýazyjynyň döredijiligi hakda gürrüň edenimizde, ol söhbetimizi onuň eserleriniň mazmundan üzňe göz öňüne getirip bilemizok. Sebäbi birinjiden, ol öz pikirini nädip beýan etmelidigi hakda ýeterlik aladalanyşy ýaly, öz eserleriniň temasy, ideýasy, liriki gahrymanlary, obrazlary hakda-da oýlanman bilmez. Ikinjiden, awtoryň döredijiligine baha berenimizde, ähmiýetini kesgittäňimizde, biz diňe bir onuň pikirlerini nähili dilde we nähili aýratynlykda beýan edýänligini däl-de, eýse onuň şol pikirleriniň neneňsidigi, näme hakdadygy barada-da gürrüň edýäris. Egee awtoryň döredijilik ussatlygyny onuň kämil stili ýüze çykarýan bolsa, onda stiliň eserleriniň mazmunyna-da gatnaşygy bolman bilmez. Onsoňam ýazyjy ýa şahyr ilkinji nobatda, eserlerimiň mazmuny, pikirleriniň çuňňurlygy boýunça edebiýatda öz yzyny goýýar.

Edebiýatçy Ö.Abdyllaýew «Edebiýat teoriýasynyň esaslary» atly kitabynda «Ýazyjynyň döredijilik özboluşlylygy onuň häsiýetine, intellektual derejesine, jemgyýetçilik sypatlaryna hakykaty nähili derejede özüçe görüp, özüçe suratlandyryp bilşine, jemläp aýdanda... onuň şahsyýetine baglylyk-da emele gelýär. Ýazyjynyn individual döredijilik stili bilen onuň şahsyýetiniň şu hili organiki baglanyşyklydygyna düşünmeklik iňňän zerurdyr» diýip belläp geçýär.

Annasoltan Kekilowanyň şygrylarynda peýzaž aşyk-magşugyň çäksiz söýgüsini açyp görkezmäge hyzmat edýär:

*Göçüp gitdik ýanyňyzdan ezizim,
Gül açanda bagyňyzyň almasy.
Göçüp gitdik ýanyňyzdan ezizim,
Eşidilende bilbilleriň nagmasy.
Altyn ýaprak şahalarda seslenip,
Güýz gelende gelerin men beslenip.*

Ýokarky mysallardan görnüşi ýaly, töweregi gurşaýan ähli peýzaž alamatlary, gözəl tebigat aşyk-magşuklaryň içki dünýäsini açyp görkezmäge, goşa ýüregiň bitewiligine, birligine hyzmat edýär. Aşyk-magşuklaryň aýra düşen wagtlary

bilen baglanyşyklylykda «bagyň almasynyň gül açmasynyň», «bilbilleriň nagmasynyň eşidilmeginiň» ýatlanylmagy, «Altyn ýaprak şahalarda seslenip, Güýz gelende gelerin men beslenip» diýip ýene-de duşuşmagy arzuw etmegi tebigat ahwallarynyň poeziýa siňdirilmegidir. Şeýle häsiýetli alamatlary şahyryň «Biz ýöräp barýarys», «Myrat bilen Gülälek», «Dostluk aýdymy», «Üç gün bäri», «Ol tomus günleriň ak ak gijeleri» ýaly goşgularynda mese-mälim görmek bolýar.

Annasoltan Kekilowanyň poeziýasyna içgin ser salanyňda, tebigatyň, onuň hadysalarynyň, pasyllaryň, dag-düzleriň, sähralaryň, almadyr injir, üzüm, narlaryň – hemmesiniň şahyryň gözündedigine düşünýärsiň.

*Gapymyzda ekip giden erigiň,
Boýun alyp her baharda gül açdy.
Ol tomus günleriň ak gijeleri,
Bize giňden gujagyny geripdi.*

Görnüş-i ýaly, Annasoltan Kekilowanyň döredijiliginde tebigat onuň hemişelik hemrasy. Şonuň üçin ol öz okyjysyny hem tebigata baglap goýýar. Hatda onuň setirlerinde ýaňy bolan çagajyk hem al-asmana nazaryny dikip dur.

*Penjireden asman gümmezin gözläp,
Ýaşajyk çagaňyz gülüp dur ine.*

Şeýle häsiýetli goşgular Annasoltan Kekilowanyň poeziýasynyň aglaba bölegini eýeleýär. Onuň «Ýaňlanan aýdym», «Ýabany akja gül hakynda ballada», «Turdy güýçli harasat», «Aşyk men äleme keşt edip ýörün», «Meniň topragym», «Myrat we Gülälek», «Giň asmana al bulutlar düşenip...», «Men köp daglar hakda gürrüň edemok», «Garşylaň gyzlary», «Göçüp gitdik», «Seniň suratyň», «Agaçlara gyraw sepip gijeler», «Tüm gijelik meňzäp gara saçlarma» ýaly onlarça goşgularynyň tebigat bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny nygtamak gerek.

* * *

Pikiri obrazly aňladýş serişdeleri her bir awtoryň dil

çeperçiligini häsiýetlendirip, onuň döredijilik özboluşlylygyny emele getirýän elementleriň biri bolup durýar. Şygrylary epitetsiz, metaforasyz, meňzetmesiz göz önüne getirip bolmaýşy ýaly, şahyryň individual stiliniň ýüze çykyşyny pikiri obrazly aňladýş serişdeleriniň hyzmaty uludyr. Edebiýatçy Gurbandurdy Geldiýew özüniň «Poeziýamyzyň häzirki zaman keşbi» atly kitabynda: «Kämil şahyryň özboluşlylygy dil baýlygyndan ýerlikli peýdalanşynda, sözleri ulanyşynda, şahyrana diliň ähli serişdelerinde, çeper leksiki serişdelerinde, obrazly aňladýş serişdelerinde, sintaksisinde ýüze çykýar» – diýip, şahyryň şygrylarynda obrazly aňladýş serişdelerine uly ähmiýet berýär.

Epitet sözleriň diňe bir şygryň emosionallygyny artdyrmakda däl, eýse beýan edilýän ahwalyň ýagdaýyny has anyk göz önüne getirmäge, şeýle hem mazmunyň täsirli çykmagyna ýardam edýär.

«Şahyryň sungaty sözleri saýlaýşynda...indiwidullyk we gaýtalamazlyk häsiýeti bilen, onuň öňki aýdylan sözlere nämedir bir zat goşýanlygynda we diliň manylylygyny artdyryp bilýänliginde ýüze çykýar» – diýip, rus alymy W.M.Žirmunskiý ýerlikli belleýär.

Şahyrlaryň döredijilik özboluşlylygyny olaryň şygrylaryndaky epitetleriň azlygyndadygy ýa-da känligindedigi bilen kesgitlemek mümkin däl. Çünki epitetsiz şygyr ýazýan şahyr ýok diýerlikdir. Bu ýerde esasy aýratynlyk epitetleriň hilinde we nähili häsiýetde gelýänligindedir.

A.Kekilowanyň şygrylarynda ulanylýan epitet sözleri örän köpdürlüdür. Ýöne şeýle köpdürlülügiň içinde onuň reňk bilen baglanşykly ulanýan epitetleri mese-mälim saýlanýar. Hususan-da onuň goşgy setirlerinde «gara» epiteti köp gabat gelýär.

*Gara baglar süýji uka batypdyr,
Eşdilenok bilbilleriň nagmasy.
Gara bulut ýaly haýsy asmanda,
Seň ýüregñe aralaşdy gaýgy-gam.*

Şeýle epitetiň köp ulanylmagyny şahyryň «gara» sözüne bolan söýgüsinden gelip çykýar diýip düşünsek nädogry bolar. Bu

epitet içki dünýäsi açylyp görkezilýän liriki gahrymanyň nähili gam-gussaly ahwalynyň bardygy bilen berk baglanyşyklydyr. A.Kekilowanyň liriki gahrymanynyň nähili kyn durmuşy başdan geçirýändigini biz ozal belläp geçipdik. Şonuň üçinem şahyryň şeýle epitetleri ulanmagy onuň liriki gahrymanynyň gussaly köňlüniň talabyndan, zerurlykdan gelip çykýar.

A.Kekilowanyň şygrylarynda beýleki reňkler bilen baglanyşykly getirilýän epitet sözler hem köp duşýar.

Mysal üçin:

*Ol tomus günleriň ak gijeleri,
Bize giňden gujagyny geripdi.
Güýz gelende al öýmäme syn edip,
Gök asmandan ak durnalar ötendir.*

Birinji mysalda gelyän «ak» epiteti gijeleriň ajaýyplygyny, arassalygyny açyp görkezse, ikinji mysalda gelyän «al», «gök», «ak» epitetler, eýerip gelyän sözleriniň hilini, nähilidigini açyp görkezmek bilen birlikde yzygiderli epitetler hataryny emele getirip emosionallygy güýçlendirýär.

Şygyr setirlerinde obýekt bolup gelyän predmetleriň her birine yzygiderlilikde häsiýet bermek we şunuň bilen birlikde labyzlylygy, emosionallygy gazanmak A.Kekilowanyň goşgularuna mahsus sypatlaryň biridir.

*Tanyş ak gijeler aýdyň ýylgyzlar,
Ir-iýmişli güýzem gunçaly ýazam.*

Bu ýerde ulanylýan «tanyş ak», «aýdyň», «ir-iýmişli», «gunçaly» epitetleri setirleriň täsirliligini artdyrmak bilen bir wagtyň özünde gijeleriň, ýylgyzlaryň, güýzüň, ýazyň kartinalaryny çekýär.

A.Kekilowanyň goşgularyndaky epitetleriň ýene bir özboluşly tarapyny belläp geçmek gerek. Bu hem şol epitetleriň aglabasynyň bir sözde, ýagny bir epitetde giden bir wakalar toplumyny özünde jemläp bilýänligindedir. Mysal üçin şahyr öz şygrylarynda haýsydyr bir anyk wagtda, gije ýa gündiz, tomus

ýa-da ýaz bolan wakalary gürrüň berip, käbir halatlarda şol wakalaryň özeni bolup biljek bir epiteti getirmek netijesinde gysga sözlüligi gazanmagyň hem hötdesinden gelýär.

*Emma men üçin sen şol günki myhman,
Gopgunly gijäni edenimde ýat.*

Bu setirlerde getirilýän «gopgunly» epitetiniň aňyrsynda goşguda gürrüň berilýän ençeme gahary getiriji dramatiki ahwallar ýatyr. Ýöne bu ýekeje söz şol wakalaryň hemmesini bir ýere jemläp, gijäniň neneň ýakymyzdygyny açyp görkezýär, şeýle hem bu söz şol ýatlanylmagy islenmeýän wakalaryň ornuny tutýar.

Görnüş-i ýaly A.Kekilowanyň poeziýasynda epitetler gam-gussa, peýzaža, wakalar toplumynyň bir söze jemlenmegine hyzmat edip gelýärler. Şahyryň şeýle özboluşlylygyny açyp görkezýän epitetler onuň «Alysdaky ýarym hakda aýdymlar», «Owadan gyz», «Ajaýyp aýdymlar juwandyr mydam», «Ýabany akja gül hakda ballada», «Düýşümde-de ýañagyndan ogşama», «Akja kebelege ýüzlenme», «Bagt guşum», «Meniň göreçlemde kakam ýaşaýar» atly goşgularynda hem has köp duş gelýär.

Şahyryň stilini kesgitlemäge mümkinçilik berýän pikiri obrazly aňladys serişdeleriniň ýene biri hem metaforadyr. Metafora meňzedilýän predmetleriň biriniň ady tutulyp, beýlekisiniň ady agzalmaýar. Metaforalar pikiri çeper beýan etmäge, şahyranalygy güýçlendirmäge, setirleriň täsirli çykmagyna ýardam berýärler.

A.Kekilowanyň sygyrlarynda kinaýaly setirler köp duş gelýär. Şonuň üçinem şahyryň metaforalary adamkärçiliksiz, öz pikirleri bolmadyk adamlaryň keşbini açyp görkezýär.

*Oýunjak gurjaklaň açaryn towlap,
Perdäň aňyrsyndan dikýäň gözüňi.*

Bu ýerde birinji setir tutuşlaýyn metafora bilen baglansykly. Bu setirden gelip çykýan many metaforalaýyn berilýär. Onsoňam her söz diýen ýaly metaforanyň ornuny tutup bilýär. Mysal üçin oýunjak – oýnatgyny, gurjaklar – gyzlary, açaryny towlamak –

dilini tapmagy aňladyp gelýär. A.Kekilowanyň şeýle ýaýraň metaforany öz eserlerine siňdirip bilýänligi onuň poeziýasynyň özboluşly taraplarynyň biridir.

Liriki gahrymanyň kalbynda bolup geçýän oýlanmalara laýyklykda, şahyr gam-gussa bilen baglanyşykly metaforalary ulanýar.

Är ýigitler heý-de ýaşap bilermi?

Taşlap gam deňzine naçar uýasyn.

Mysal alnan setirlerde gam-gussalaryň, çekip-çydardan çökderdigi sebäpli şahyr «deňiz» metaforasynyň hyzmatyndan peýdalanýar.

Eger «deňiz» sözi özbaşyna gelenliginde öz manysyna has ýakyn bolardy. Şonuň üçinem şahyr ony «gam» sözi bilen utgaşdyrýar.

Bulutlaň kerwenem onuň göwnüne,

Çalyp dur çaknyşyp,

Ajap bir sazy.

Bu setirlerde hem ýokardaky ýaly ýagdaýyň şaýady bolýarys. «Kerwen» metaforasy «bulutlar» sözi bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Bu ýerde «kerwen» köplük we hatar guramak manysynda gelýär.

A.Kekilowanyň metafora hökmünde gelýän sözleri gürrüňini eden mysallarymyzda öz manysynda gelmedi. Ýöne şahyr kähalatlarda metafora üçin getirilen sözleri iki manyda ulanmagy ussatlyk bilen başaýar.

Eger-de meň boljak bolsa duşmanym,

Aždarja dek belent bolsun dünýäde,

Kül üstünde oturandan bimaza,

Gowudyr özüňi oklanyň oda.

Şahyr «külüň üstünde oturandan özüňi oda oklanyň gowudyr» diýen pikiri öňe sürmek bilen, külem, odam öz manylarynda ulanýar. Şeýle hem başky setirlerde liriki gahryman «eger duşmanym bolsa aždarha dek bolsun» diýip, duşmanam bolsa adama mertligiň gerekdigini nygtaýar. Şol pikir ösdürilip «kül» we

«ot» hakda gürrüň gidende, şahyryň ol sözlere metafora häsiýetini berip göçme manyda (kül – namartlyk, ot – mertlik) ulanýandygy goşgy bendiniň mazmunyndan gelip çykýar. Şeýlelikde, A.Kekilowanyň sygyrlaryndaky metaforalar kinaýa şekilli köplügiň, azlygyň aňlatmasy bolup, şol bir wagtda öz manysynda hem göçme manyda getirilmek bilen şahyryň özboluşlylygyny ýüze çykarýar.

Mämmetgurban MÄMMETGURBANOW.

«Edebiýat daragtynyň şahalary», A., «Magaryf» neşirýaty, 1997 ý. Edebiýaty öwreniş